

IQTIDORLI O'QUVCHILARDA QOBILIYAT VA ISTE'DOD RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Mirzaxujayeva Oydina O'ktamjon qizi

*Farg'ona tumani 19- umumiy o'rta
ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada iqtidorli o'quvchilarda qobiliyat va iste'dod rivojlanishining psixologik xususiyatlari yoritilgan. Iqtidorli bolalarning intellektual, emotsional va ijodiy rivojlanishidagi o'ziga xos jihatlar tahlil qilingan. Shuningdek, ularning qobiliyatini rivojlantirishda o'qituvchi, psixolog va ota-onaning roli hamda samarali pedagogik yondashuvlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Iqtidorli o'quvchi, qobiliyat, iste'dod, intellekt, ijodkorlik, motivatsiya, psixologik xususiyat, rivojlanish, ta'lim, individual yondashuv.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularning salohiyatini rivojlantirishdan iboratdir. Chunki jamiyat taraqqiyoti ko'p jihatdan ilmi, ijodkor va iste'dodli yoshlarning faoliyatiga bog'liq. Iqtidorli o'quvchilar o'zining yuqori intellektual salohiyati, mustaqil fikrlashi va tez o'zlashtirish qobiliyati bilan boshqa tengdoshlaridan ajralib turadi.

Qobiliyat — insonning ma'lum faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishiga imkon beruvchi individual psixologik xususiyatdir. Iqtidor esa qobiliyatning yuqori darajada rivojlangan shakli bo'lib, insonning ma'lum sohada katta muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyatini belgilaydi. Har bir bolaning qobiliyati turlicha bo'lib, uni o'z vaqtida aniqlash va rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Iqtidorli o'quvchilarda bilim olishga bo'lgan qiziqish juda kuchli bo'ladi. Ular murakkab savollar berishga, yangi ma'lumotlarni izlashga va mustaqil o'rganishga moyil bo'ladilar. Bunday o'quvchilar oddiy topshiriqlardan tez zerikishi mumkin, shu sababli ularga murakkabroq va ijodiy vazifalar berish maqsadga muvofiqdir.

Iqtidorli bolalarning yana bir o'ziga xos xususiyati — kuchli xotira va tez fikrlashdir. Ular ma'lumotlarni tez qabul qiladi va tahlil qila oladi. Ayrim hollarda esa o'z tengdoshlariga nisbatan boshqacharoq fikrlashi sababli jamoaga moslashishda qiyinchiliklarga duch keladi. Shu sababli bunday bolalar bilan ishlashda individual psixologik yondashuv muhimdir.

Iqtidorli o'quvchilarda ijodkorlik yuqori darajada rivojlangan bo'ladi. Ular muammolarga noodatiy yechim topishga harakat qiladi va yangicha fikrlashga moyil

bo'ladi. Ayniqsa, san'at, matematika, texnologiya yoki adabiyot sohasida iqtidorli bolalarda kreativ fikrlash kuchli namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, iqtidorli bolalarda emotsional sezgirlik ham kuchli bo'lishi mumkin. Ular muvaffaqiyatsizlikni og'ir qabul qiladi, o'ziga nisbatan yuqori talab qo'yadi va ayrim hollarda ruhiy zo'riqishni boshdan kechiradi. Shu sababli o'qituvchi va ota-onalar ularni doimiy qo'llab-quvvatlashi va rag'batlantirib borishi kerak.

Iqtidorni rivojlantirishda ta'lim muhitining o'rni katta. O'qituvchi o'quvchilarning qiziqishini hisobga olib, darslarni zamonaviy va interaktiv metodlar asosida tashkil etishi lozim. Turli ilmiy loyihalar, fan olimpiadalari, treninglar va to'garaklar iqtidorli bolalarning salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Maktab psixologi esa iqtidorli o'quvchilarning psixologik holatini kuzatib boradi va ularga individual yordam ko'rsatadi. Psixologik treninglar, motivatsion mashg'ulotlar va relaksatsion usullar o'quvchilarning ruhiy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Oilaviy muhit ham bolaning qobiliyat va iste'dodini rivojlantirishda asosiy omillardan biridir. Ota-onalar farzandining qiziqishlarini qo'llab-quvvatlashi, unga erkin fikrlash imkonini yaratishi va ortiqcha bosim o'tkazmasligi kerak. Mehr va e'tibor asosidagi sog'lom oilaviy muhit bolaning iqtidorini erkin namoyon qilishiga yordam beradi.

Bugungi kunda ko'pgina psixologlar iqtidorning rivojlanishi-bu nasl (irsiy layoqat) va ijtimoiy muhit (o'yin, o'qish, mehnat jarayonlari) ning o'zaro murakkab ta'siri natijasida ekanini tan olmoqdalar. Lekin, shu individual iqtidorni shakllanishi asosida yotuvchi bilan birga shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalashning psixologik mexanizmlarini ro'lini inkor etib bo'lmaydi.

Psixologlar kreativlikni (ijodiy potensial) iqtidorning muhim va mustaqil omili deb hisoblaydilar. Amerikalik psixolog G. Torrens kreativlikni noaniq va informatsiya tanqisligida zo'riqishni bartaraf etishga bo'lgan kuchli ehtiyoj natijasida yuzaga keladigan jarayon deb izoh beradi. Bu jarayon o'zida muammoni aniqlashtirish, farazni tekshirish kabi holatlarni mujassamlashtiradi. Bunda kutilmagan yechimlarni topishga yordam beruvchi diverent tafakkur, ijodiy samaradorligini ta'minlash uchun o'zida shaxsning o'rtadan yuqori intellektual darajasini mujassamlashtirgan kreativlik muhim ahamiyat kasb etadi, qolaversa, iqtidorli o'quvchilarning ijodiy potensiallarini namoyon qilishlarida ularning motivatsion shaxsiy xususiyatlari va ijtimoiy muhit ham xal qiluvchi rol o'ynashi ko'pgina tadqiqotlarda isbotlangan. Dj. Renzulli konsepsiyasiga muvofiq, iqtidor 3 elementning o'zaro ta'siri natijasida rivojlanadi: o'rtadan yuqori darajadagi intellekt, kreativlik va masalalarga jalb bo'lganlik.

Iqtidor – bu hayot davomida psixikani rivojlanish tizimidir. Bunda iqtidor u yoki bu faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishda kuzatiladi.

Iqtidor – bu muvaffaqiyatli bajarilishini ta'minlovchi qobiliyatlarning o'ziga xos shaklidir. Qobiliyatlarning o'zaro muvofiqligi boshqa qobiliyatlardagi kamchiliklarni to'ldirishga xizmat qiladi.

Umumiy qobiliyatlar shaxs imkoniyatini, uning faoliyatini o'ziga xos jihatlarini rivojlantirishni ta'minlaydi;

Qobiliyatlarning layoqatini, tabiiy asoslarini xarakterini aks ettiradi;

Faoliyatdagi muvaffaqiyatni namoyon qiluvchi ichki sharoitdan biri talantdir. Iqtidorli o'quvchi-bu u yoki bu faoliyatda yorqin. Ba'zida uzluksiz muvaffaqiyatlari bilan ajralib turuvchi o'quvchidir.[29.5]

Iqtidorli o'quvchilar muammosiga oid munozarali mavzulardan biri, o'quvchilar iqtidorini namoyon bo'lishi chastotasidir. 2 ta nuqtai nazar bor:

«iqtidorli» o'quvchilar kamdan-kam uchraydi. Ko'rsatilgan alternativlar quyidagi pozitsiyalar doirasida o'z yechimini topadi: turli faoliyat ko'rinishiga munosabatda iqtidorlilik potentsiali ko'pgina o'quvchilarda uchraydi, lekin yaqqol iqtidori namoyon bo'ladigan o'quvchilar sanoqlidir.

U yoki bu o'quvchi ko'pgina faoliyat sohalarida aytarli muvaffaqiyatga erishishi mumkin. Qolaversa, muayyan bir faoliyat ko'rinishida ko'pgina o'quvchilar o'zlarining layoqatlaridan kelib shiqib keng qamrovda yondashishlari mumkin. O'quvchining psixologik imkoniyatlari va yosh davrlari xususiyatlariga ko'ra turlisha iqtidor ko'rinishlari mavjud.

Iqtidorni namoyon bo'lishiga xalaqit beruvchi omillardan biri zaruriy bilim, ko'nikma, malakalarni yetishmasligidir. Agar o'quvchida zaruriy bilimlarni o'zlashtirilsa, uning iqtidori namoyon bo'la boshlaydi.

Ba'zi hollarda esa o'quvchi taraqqiyotidagi qiyinchiliklar ham uning iqtidorini niqoblab qo'yadi. Masalan, havotir, qo'rquv, nizolar uning iqtidorini susaytirishi mumkin.

Shunday qilib, turli o'quvchilarda iqtidor turlicha namoyon bo'ladi. O'quvchi xulqini tahlil qilgan holda ota-onalar, psixologlar, pedagoglar o'quvchi iqtidorini «ochishga» yordam berishlari lozim.

Boshqa tomondan, iqtidorni namoyon qilish oilaning ta'minlanganligiga ham bog'liq. Bizga ayonki, moddiy ta'minlangan o'quvchilarda har tomonlama imkoniyatlar keng bo'ladi, shuning uchun iqtidorni namoyon qilish uning o'ziga bog'liq, kam ta'minlangan oila farzandlarida iqtidorni namoyon qilishga xohish bo'lgani bilan ayrim vaziyatlarda «qo'l kaltalik» qilib qolishi mumkin.

Iqtidorli o'quvchilarning o'ziga xos jihatlarini bizning hayotimizni rang-barangligini ta'minlaydi va jamiyat uchun foydalidir.

Birinchi, iqtidorlilarda hamma narsaga ta'sirchanlik kuzatilib, adolatparvarlik hissi kuchli rivojlangan; ular ijtimoiy munosabatlarga yangilik kiritishga va o'zgartirishga qobiliyatli bo'ladilar.

Ikkinchi xususiyat, bilimni faolligi va intellektning yuqori darajadagi taraqqiyoti atrof-muhit haqida yangi ma'lumot olish imkonini beradi. Ijodiy qobiliyatlar ularga yangi konsepsiyalar yondashuvlarni yaratish imkonini beradi.

Iqtidorli o'quvchilardagi intuitiv, diskursiv (ijodiy) tafakkurning o'zaro muvofiqligi yangi bilimlar egallash jarayoni samarali bo'lib qoladi.

Uchinchi xususiyat, ko'pgina iqtidorli o'quvchilarga omma hayotida qiziqarli va muhim loyihalarni amalga oshirishga imkon beruvchi ijodiy qobiliyatlar va muhim bilimlarni egallashdagi yuqori energiya, maqsadga intiluvchanlik va qa'tiyatlilik xislatlari xosdir. [12.71]

Iqtidorlilikni belgilari – bu iqtidorli o'quvchining real faoliyatida namoyon bo'luvchi va uning harakatlarini kuzatish natijasida baholanuvchi xususiyatdir. Iqtidorlilik belgilari faoliyatni amalga oshirish darajasi bilan bog'liqdir. Iqtidorlilik belgilarini muhokama qilishdan avval xohlayman va «qila olaman» tushunchalarini muhokama qilish kerak. Shuning uchun ham iqtidorlilik belgilari iqtidorni 2 muhim jihatini o'zida mujassam etadi: instrumental va motivatsion, instrumental - bu uning faoliyati usulini xsarakterlaydi. Motivatsion - o'quvchi faoliyatining u yoki bu tomoniga, qolaversa o'z faoliyatiga munosabatini xarakterlaydi.

Iqtidorli o'quvchi xulqining instrumental jihati quyidagi belgilarda kuzatiladi.

Faoliyatning maxsus strategiyalarini mavjudligi iqtidorli o'quvchining faoliyat uslubi uning o'ziga xosligi va samaradorligi bilan farqlanib turadi, shunga muvofiq faoliyat muvafaqqiyatini uni amalga oshirish strategiyasi bilan bog'liq 3 asosiy darajasini ajratib ko'rsatilgan:

faoliyatni tez o'zlashtirish va uni amalga oshirishda muvafaqqiyat;

berilgan vaziyat yechimini topish sharoitida faoliyatning yangi usullarini qo'llash va yaratish.

fanni chuqur o'zlashtirish natijasida yangi maqsadlarni ilgari surish, voqelikka o'zgacha nazar bilan yondashish.

Iqtidorli o'quvchilar uchun ko'proq 3 daraja xosdir.

«Hamma narsani o'ziga qilish»ga asoslangan va iqtidorli o'quvchining o'zini - o'zi boshqarishi bilan bog'liq bo'lgan faoliyatning o'ziga xos individual uslubini shakllanganligi faoliyat uslubining individualizatsiyasi faoliyat mahsulidagi g'ayrioddiylik elementida aks etadi.

Iqtidorli o'quvchining bilim, ko'nikmalari yuqori darajada bir tizimga solingan bo'lib, bir tomondan ko'pgina ma'lumotlar yagona faktni ajrata oladi va ikkinchi tomondan, xususiy xulosa tahlillardan umumiy xulosa va tahlillarga osonlik bilan o'ta oladi.

O'zlashtirishning maxsus tipi. U yuqori tezlikda va osonlik bilan yoki sekin va qiyinchilik bilan o'zlashtirishda namoyon bo'lishi mumkin, lekin bilim, tasavvur, ko'nikmalar strukturasi tez o'zgarishi bilan harakatlanadi.

Shaxs faolligi qanchalik bo'lsa iqtidor ko'rinishi ham shunchadir. Shu bilan bir qatorda shuni ta'kidlash joizki, bularninig barini mazmun jihatdan yirik guruhlariga birlashtirib klassifikasiyalash mumkin. Har bir faoliyat guruhi faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan muayyan bir qobiliyatlar guruhiga ehtiyoj sezadi. Ushbu yondashuv natijasida AQSH ta'lim qo'mitasi 6 ta sohani ajratib ko'rsatadi: intellektual, akademik intilishlar, ijodiy tafakkur, muloqot va liderlik, badiiy faoliyat, psixomotor qobiliyatlar.

«Maxsus qobiliyatlar» atamasi tadqiqotlardagi testologik yo'nalishida intellektni o'lchash birinchi o'ringa chiqqanida kirib keldi. Badiiy, musiqiy, texnik va boshqa shu kabi maxsus qobiliyatlar IQ ga qo'shimsha sifatida ko'rilgan. Vaholanki, «fan, texnika, musiqa va boshqa shaxs qiziqish sohasidagi ijodiy intilish har bir sohada qobiliyat va shaxs sifatlarini murakkab hamohangligini talab etadi» (A.Anastadi, 1983). Iqtidor haqidagi tasavvurlar u yoki bu faoliyatda namoyon bo'luvchi qobiliyatlar negizida yotadigan iqtidorlilik klassifikasiyasiga asoslanadi. De. Xaon va Xevixirst (1957) quyidagilarni farqladi: 1) ta'limiy «aqliy faollik» 2) ilmiy qobiliyat 3) ijod 4) ijodiy liderlik 5) tasvirlovchi, rassom, bunyodkor.

Doktor A. Gerstoun iqtidorli o'quvchilarni bir nesha tipini ko'rib chiqadi:

O'z yoshiga nisbatan umumiy aqliy akselerasiyani ko'rsatuvchi IQ juda yuqori o'quvchi,

Maxsus sohalarni, ya'ni matematika, ta'lim va boshqalarda o'zini boshqalardan ustunligini ko'rsatuvchi o'quvchilar;

San'atga maxsus talantibor yoki mexanika shaydosi bo'lgan o'quvchilar;

Originallik va tasavvuri boy - kreativ tip.

Iste'dod ijtimoiy tarixiy tabiiy nuqtai nazardan talqini qobiliyatlar taraqqiyotining yuksak bosqichi ekanligidan dalolat beradi. Demak, qobiliyatlar taraqqiyotining yuksak bosqichi iste'dod deb ataladi. Ba'zi adabiyotlarda iste'dod - talant sinonim sifatida ishlatilgan. Talant (yunonsha talanton- qimmatbaho, noyob narsa, irsiy, tabiiy xislat degan ma'noni anglatadi) muayyan faoliyatning muvaffaqiyatli va ijodiy ravishda bajarilishini ta'minlaydigan qobiliyatlar majmuasidan iborat individual xususiyatdir. Shaxsga qandaydir murakkab mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli, mustaqil va original tarzda bajarish imkonini beradigan qobiliyatlar majmuasi talant deyiladi. Talantning asosiy belgilari: a) muvaffaqiyatni ta'minlash; b) faoliyatni mustaqil bajarish; v) originallik unsurining mavjudligi; g) qobiliyatlar majmuidan iborat ekanligi; d) individual psixologik xislatligi; e) ijtimoiy turmushni o'zgartiruvchi, yaratuvchi imkoniyatligi kabilar. Qobiliyatlar kabi iste'dod ham faqat faoliyatda yuksak mahoratga va anchagina muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyatidan iboratdir. Qobiliyatlarning to'la-to'kis rivojlanishi iste'dodlarning

uyg'onishi uchun zamin bo'ladi. Iste'dod - bu qobiliyatlar yig'indisidan, ularning majmuidan iboratdir.

Bu o'quvchilardan har biridagi qobiliyatlarning bundan keyingi taraqqiyoti mazkur qobiliyatlarsiz amalga oshirib bo'lmaydigan aniq faoliyatlarda sodir bo'ladi. Shuning uchun ham maxsus iste'dod tuzilishi shaxsning yuqorida keltirilgan fazilatlarining uyg'un birligini o'z tarkibiga oladi va aniq faoliyat talablariga javob beradigan bir qator qobiliyatlar bilan to'ldiriladi.

Iste'dod o'zining umumiy va maxsus fazilatlarini yig'indisi bilan yuqorida aytib o'tilganidek, ijodiy yutuqlar imkoniyatidan bo'lak narsa emas, u mahoratning dastlabki sharti bo'lib, ammo mahoratning aslo o'zi emas. Usta bo'lib yetishish uchun ko'p mehnat qilish kerak. Iste'dod mehnatdan ozod qilinmaydi, balki juda katta ijodiy, zo'r mehnatni talab qiladi. Butun insoniyat ko'z o'ngida shubhasiz iste'dodli bo'lib ko'ringan shaxslar hamisha - istisnosiz mehnat arboblari bo'lib ko'ringan. Mehnat tufayligina ular olamga taniqli bo'lganlar, mashhur mahorat darajasiga erishganlar. Mehnat jarayonida hayotiy tajriba, malaka va ko'nikmalarning zaruriy jamlamasi orttiriladi. Buningsiz hech qanday ijodiyotning bo'lishi mumkin emas. Ijodiy faoliyat jarayonida kuchlarning alohida ko'tarinkilik paytlari, ilhomlanishning psixik holati muhim ahamiyatga ega. Ijodiy faoliyatda mehnatga uning asosini tashkil qiluvchi ilhomlanishni qarama-qarshi qo'yish uchun hech qanday asos yo'q. Ilhomlanish bu ollohdan berilgan kuch, kashfiyot emas, balki mehnat bilan tayyorlangan taqdirdagina amalga oshirilishi mumkin bo'lgan ijodiy mehnatdir. Ilhomlanish diqqatning g'oyat kuchli barqarorligini, ilmiy, badiiy yoki texnik ijodkorlikda qaysi bir katta muammoni hal etishni taqozo qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, iqtidorli o'quvchilarda qobiliyat va iqtidorning rivojlanishi o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega. Ularning qiziqishi, ijodkorligi va intellektual salohiyatini rivojlantirish uchun individual yondashuv va sog'lom psixologik muhit zarurdir. O'qituvchi, psixolog va ota-onalarning hamkorligi asosida olib borilgan ishlar iqtidorli bolalarning salohiyatini to'liq namoyon etishiga va kelajakda jamiyatga foydali shaxs bo'lib yetishishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. G'oziev E. G. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O'qituvchi, 2017.
2. Davletshin M. G. Yosh davrlari psixologiyasi. — Toshkent, 2018.
3. Karimova V. M. Ta'lim psixologiyasi. — Toshkent: Sharq, 2020.
4. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika nazariyasi. — Toshkent, 2019.
5. Vygotskiy L. S. Psixologik rivojlanish asoslari. — Moskva, 2016.
6. Ziyonet